

Változatok a politikai előrejelzés témájára

A történettudományt századokon át a múltat feltáró tudománynak tekintették (s legfontosabb tényezőjének a leíró módszert tartották). A történészek — s ideológusaik: a történetfilozófusok — ugyanakkor a mindenkori jelent, vagyis a minden korban uralkodó vagy ellenzékben levő társadalmi osztályokat, csoportokat vagy rendeket szolgálták ki tudományuk eredményeivel. Egyre megy, hogy ezt tudatosan tették — s ezzel nyíltan szolgálták politikai csoportok céljait —, vagy csak tudományos célokra gondolva segítettek nagyon is tudatos politikai erőket terveik megvalósításában. Az elmúlt évtizedekben mind bonyolultabb feladatok és célkitűzések elé kerültek a történettudomány művelői. A feladatok nagyobbodásával s a kutatások elmélyülésével együtt járt a világszemléleti szerep vállalásának a tudatossága is. A kutatási módszerek egyetemessé válása, a megismerhető világ kiterjedése, a „fehér foltok“ eltűnése a Föld térképéről, az összehasonlítás és az egyes népek történeti fejlődése kölcsönhatásának lehetővé vált vizsgálata végül is új, minden eddiginél realisztikusabb szemlélet elfogadására készíteti a múltat most már a társadalomkutatók szociológiai módszerével vizsgáló történettudósokat.

A világszemléleti szerep vállalásának tudatossága a tudományok olyan differenciálódása idején megy végbe, amilyenre az emberiség történetében még nem volt példa. Pedig még csak kezdetén tartunk a tudományos-műszaki forradalom korszakának, amelynek eredményei és következményei felméréséhez és megértéséhez fogalomhiányban szenvedünk.

Vajon ilyen feltételek közepette számíthat-e a politológiai előrejelzés, a futrológia e „csodagyereke“ a történettudomány hatékony közreműködésére?

*

A történettudomány ne jósoljon! — hangoztatták a történészek.

Nemcsak a jövő fejlődés kérdéseivel ne foglalkozzék, de ne érdekelje a jelen, sőt a közelmúlt problematikája sem.

Ami 1848 után, vagy még inkább, ami a XX. században történt, annak kutatása nem tudományos feladat — mondogatták még néhány évvel ezelőtt.

Ma azonban szerencsére — a történészek szerencséjére! — ez a felfogás legalábbis megrendült és változóban van.

A történettudomány azonban nyilván nem törekszik történeti „jósolásokra“, amikor a múlt történései mellett a ma eseményeinek felmérésére is gondol, s a fejlődés törvényszerűségeinek felismerésére törekedve a jövőkutatásból is részt vállal a társadalomtudományok hatalmassá terebélyesedő rendszerében. A történettudomány, akárcsak a szociológia, tovább szakosodik, s haladéktalanul vállalnia kell azt a feladatot, amelyet Marx egyik Feuerbach-tézisében úgy jelölt meg, hogy nemcsak

megismerni és megérteni, hanem meg is kell változtatni a világot. A világ átalakításához nyilván szükség van a történészekre és szociológusokra is, az emberi gyakorlatához ugyanis nemcsak a gazdasági élet jelenségei, hanem a „tiszta“ elmélet és tudomány is hozzátartoznak — ahogyan Ossip K. Flechtheim, a marxizmus és a futuroológia viszonyát vizsgálva kifejti (*Praxis*, 1969. 1—2).

Ez nem azt jelenti, hogy ezentúl minden történész feladata a jövőkutatáson belül a politikai előrejelzés művelése. De tagadhatatlan, hogy a történettudománynak jelentős szerepet kell vállalnia — a politológiával és szociológiával együttműködve — a futuroológiában. Hiszen a futuroológiára rendkívül bonyolult és a társadalom fejlődésének minden tényezőjére kiterjedő konkrét kutatások várnak. S ezért nem maradhat egyszerűen politológia, de nem válhat a manipulált közvéleménykutatásra alapozott prognosztikává sem.

A történettudományra apellálva, a futuroológia nem fogadhatja el a szubjektív érzések belemagyarázását a jövőbe, ahogyan azt egyes történészek teszik, amikor saját véleményükkel helyettesítik a történeti-társadalmi tényeket. S mindenképpen el kell kerülnie a dialektikával lehetséges visszaélést is.

A futuroológia a jövőt nem mint *valóságot*, hanem mint *lehetőséget* kutatja, de nem a vágyalmok vagy irreális feltételezések oldaláról közelíti meg, hanem a múlt és jelen tényeinek feltárására törekszik.

Visszatérve Marxhoz és Engelshez: nyilván a futuroológia történész-előfutárai ók azokban a tanulmányokban is, amelyekben a termelőerők növekedésének folyamatát, a proletárforradalom és szocializmus megvalósulását, India és Kína forradalmasodását, a cárizmus és a Habsburg-birodalom összeomlását vagy a nagyhatalmi versengések következményeképpen a világháború bekövetkezését előrelátták.

Persze a futuroológia nem „elméletekből“ következtet a fejlődés lehetőségére, hanem inkább tényekre igyekszik alapozni az elméleti megállapításokat. A determinista felfogások régi értelmezését elveti, hiszen a tudományokban alapvető változások mentek végbe a XIX. századi dogmákhoz viszonyítva. A relativitás elmélete felforgatta a régi determinizmust, s az egyes tudományok képviselői lemondtak arról a hitről, hogy bármiről teljes és végleges magyarázatokat adhatnak. A fejlődés törvényszerűsége kétségtelen, de helytelen mechanikusan értelmezni. Henri Lefebvre szerint nem helyes a termelőerők növekedésének mechanikus értelmezése, nem lehet kizárólag e növekedést tenni a „fejlődés“ és a „racionalitás“ kritériumává (*Le fin de l'histoire*. Paris, 1970).

A futuroológia csakis társadalomtudományi alapokon, történettudományi módszereket is alkalmazva válhat a politikai előrejelzés tudományává.

Ez megköveteli a társadalomtudományok erőteljesebb fejlesztését. Annál is inkább, mert az egész világon összehasonlíthatatlanul kevesebbet költenek az államok a társadalomtudományi, mint a természettudományi és technológiai kutatásokra. Nemcsak a „kevésbé praktikus“ történettudományra vonatkozik ez, hanem a „gyakorlatiasabb“ közgazdaságtanra is, pedig az ökonomisták szállítják a „nyersanyagot“ mindenfajta gazdasági tervezéshez (a tőkés és a fejlődésben elmaradt országokban egyaránt). De még inkább vonatkozik ez az anyagi mellőzöttség a szociológusokra és a pszichológusokra. Különbösen egyesek — vétkesen szimplifikálva — ezzel magyarázzák, hogy az Amerikai Egyesült Államokban éppen a szociológusok a legfőbb bírálói az amerikai életmódnak és kormányzatnak.

A történettudomány és a szociológia általános szakemberhiánnyal küzd, az oktatás sem a legtökéletesebb, a technikai felszerelés viszonylag hiányos, az egyes intézmények nem hangolják össze kutatási terveiket, s a nemzetközi kooperáció nem eléggé szervezett.

A szocialista államokban a jövő kutatás alapjává természetesen a marxista szociológiát tették. Ez nagyon sok, de önmagában nem elegendő: az eredményesség előfeltételei közé tartozik a sokoldalú kutatás, minden dogmatikus és merevítő módszer elhárítása és kiküszöbölése, az ideológiai szilárdság és a demisztifikálás összekapcsolása, a társadalomban jelentkező új ellentmondások felfedezése s a társadalmi átalakulások törvényszerűségeinek konkretizálása.

Marx és a ma, vagy akár Lenin és a ma között óriási fejlődést kell felmérnünk ahhoz, hogy a politikai előrejelzés valóban reális alapokra kerüljön. A fejlődés jelenlegi fokán az egyén nem képes átfogni és megoldani a felmerülő kérdéseket. Intézetek munkájára van szükség, hogy fel lehessen mérni a tudományos-műszaki forradalmat, a szocialista és kapitalista világ változásait, a harmadik világban végbemenő forradalom jellegét, az automatizálás, a kibernetika, a elektronika és a számítógépek bevezetése következtében a gép és munkás viszonyában jelentkező változásokat, a paraszti életforma eltűnésének és az urbanizáció folyamatának jelenségeit, a család, ifjúság, nőemancipáció, szexuális felszabadulás, fogyasztás és szórakozás formáinak változásait vagy a gondolkodás átalakulását. S mindezt a mi viszonyainkra vonatkoztatva.

*

A történelemben és szociológiában egyaránt jártas közgazdász, Keynes akaratlanul is előfutára a futurologiának, amikor a kapitalizmus ciklikus válságainak gyógyszerét a foglalkoztatottságban s a tömegek fogyasztóképeségének vásárlóképességé alakításában és biztosításában állapította meg. Elméletének gyakorlatba ültetése nyilván a mass media társadalmának egyik szimptomatikus tényezője. Olyan amerikai szociológusok, mint C. Wright Mills és követői, szintén hozzájárultak ahhoz a felismeréshez, hogy bár a kapitalizmus alapjában nem változott meg, struktúrája változásokon megy át. A struktúra-változásokat legvilágosabban a Kennedy-garnitúra közgazdásza, John Kenneth Galbraith igyekezett megfogalmazni az „új ipari állam” kialakulására vonatkozó jövőkutató munkájában.

J. K. Galbraith új ipari állama a nagy konszernek és részvénytársaságok világa, amelyben „mindinkább az emberek szolgálják a hatalmas üzleti szervezeteket, amelyeknek eredetileg őket kellene szolgálniok” (*Az új ipari állam*. Budapest, 1970).

A világpolitika alakulása szempontjából lényeges az új ipari állam gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életének tanulmányozása. A „technostruktúra” ugyanis nemcsak a piacutatásban és a fogyasztás befolyásolásában, az ár- és bér-ellenőrzésben, a nevelésnek az ipari társadalom érdekében való megszervezésében áll, hanem mindenekelőtt az állam befolyásolásában. Galbraith változásokat tart szükségesnek, mert az ipari rendszer jelenleg fennálló formája veszélyezteti a szabadságot. Szerinte szükségessé vált a részvényesek kisajátítása s változtatás a politikai, diplomáciai és katonai életben, hogy az új rendszer megfeleljen az emberi szabadságnak. Úgy véli, hogy a kezdeményezés nem várható sem az ipari rendszer vezetőitől, sem a szakszervezetektől, hanem csakis a tudósoktól és a nevelőktől.

Azok a történészek és szociológusok, akik az amerikai társadalom fejlődését vizsgálják, egyetértenek a gazdasági és katonai „elit”, vagyis vezetőréteg hatalmának jövőre vonatkozó veszélyességében. Az amerikai társadalom politikai alakulásában Arnold M. Rose mind nagyobb jelentőséget tulajdonít a tömegszervezeteknek. Szerinte is jelentős a gazdasági elit befolyása, mert rendkívüli nyomás alatt tartja a kormányt és a kongresszusi tagokat, akikre viszont nagymértékben hat a közvéleménykutatás és a mass media. A katonai elit hatalmának növekedését a hadügyi

költségvetés emelkedésével érzékelteti: 1947-ben 12 milliárd dollárra, 1965-ben 59 milliárd dollárra rúgott a hadi büdész. Mégis — ellentétben C. Wright Mills-szel — úgy látja, hogy a népesség hatalmon kívüli nagy tömegeit nem lehet kizárólag manipulált, passzív és indifferens tömegnek tekinteni. A „mass society“, a tömeg-társadalom keretében jelentős változások mentek végbe s a 17 millió szavazót jelentő AFL—CIO szakszervezetei és a mintegy százezer „voluntary association“ — vagyis professzionális, társadalmi, ifjúsági, női, jóléti, egyházi, politikai, etnikai és sportegyesület — a mass media befolyását erősíti. A szakszervezetek 1947 és 1955 között ellenségesen álltak szemben a kongresszussal, a helyzet azonban megváltozott 1960-ban. Az 1961-es kongresszusi jelentés megállapította, hogy „az amerikai munkásmozgalom megváltoztatta az amerikai politika arculatát“. Rose adatai szerint 1960-ban a szakszervezetek támogatásával 15 szenátort, 14 kormányzót és 157 képviselőt választottak meg (Arnold M. Rose: *The Power Structure*. New York, 1967).

A futurologia felfigyel a politikai élet minden tényezőjének szerepére, már csak azért is, mert a futurologiát világhatalmak csúcsszervei is a maguk szolgálatába állítják. A Nixon-kormányzatban kialakult egy olyan tanácsadó szerv, amely tudományosan igyekszik kidolgozni a külpolitikát. Henry A. Kissinger, az elnök tanácsadója jónévi történész és politológus; szerinte az amerikai külpolitikát a szokásos „empirizmus“ helyett jobb „tervezni“ és „koncepcióval telíteni“. A „Kissinger System“ a „Nemzeti Biztonsági Tanács“-ban (National Security Council) konkretizálódott.

Az ilyen típusú szervezetek politikai előrejelzése nem föltétlenül a békét és a szabadságot, hanem az érdekelt nagyhatalom — ez esetben az amerikai külpolitika — érdekeit szolgálja.

A politika különben jelentős változásokon megy át. A tudomány és politika kölcsönhatása igazában most kezdődik az emberiség történetében. Az összefüggések és egymástól függések kifejelettebbek és bonyolultabbak világviszonylatban. A változások gyorsabbak. A politikai döntéseket komoly vizsgálatokra kell alapozni. A döntések alapja pontos dokumentáció: statisztikák, a közvélemény ismerete, egyes rétegek hangulata ugyanúgy beletartozik, mint a túlnépesedés, a városiasodás, a szegénység, egyes vidékek fejlettsége vagy elmaradása, nemzedéki, nemzeti, faji, nemzetiségi, vallási konfliktusok.

Az amerikai Howard L. Parson szükségesnek tartja a posztindusztriális társadalomban a technológia és humanizmus viszonyának tanulmányozását. A technológiai forradalom ugyanis nemcsak a szintetikus kémia, elektronika, kibernetika és automatizálás jelenségeiben figyelhető meg, hanem magával hozta a mezőgazdaság és bányászat relatív visszaesését, a szolgáltatások (kereskedelem, igazgatás, pénzügy, nevelés, turisztika, egészségügy) és a tudományok növekedését, az urbanizációval együtt a központi irányítás és ellenőrzés erősödését, az új nacionalista hullámmal s a hadászat fejlett technológiáját. Szerinte 2000-ben a világ népességének 40%-a posztindusztriális társadalomban fog elni, s ezzel az előrejelzés tudományának számolnia kell (*Technology and Humanism. Praxis*, 1969. 1—2).

Arnold Toynbee szerint a politikai előrejelzés rendkívül fontos problémája a megapolisok kialakulása. A gépesített világvárosok összenövéséből a közeljövőben létrejönnek a megapolisok. Kialakulóban van szerinte az Egyesült Államok keleti tengerpartján és a Nagy Tavak körüli, összefüggő megapolis; Nyugat-Németország egyetlen megapolis lesz; Afrikában a Viktória-tó környékén, Európában a Donyec-medencétől a Rajnáig, Ázsiában Pekingtől Kantonig és Kalkuttától Iszlambádig válnak összefüggő övezetté a városok.

A jövő empirikus kutatása a jelen tényeinek józan és becsületes felmérésével, leírásával kezdődik. Ezt követi az általánosítás, a kritikai megjegyzések és a szintézisek kialakítása. Ez együtt a jelen valósága. S ezt követik a javaslatok a megvalósítható lehetőségekről.

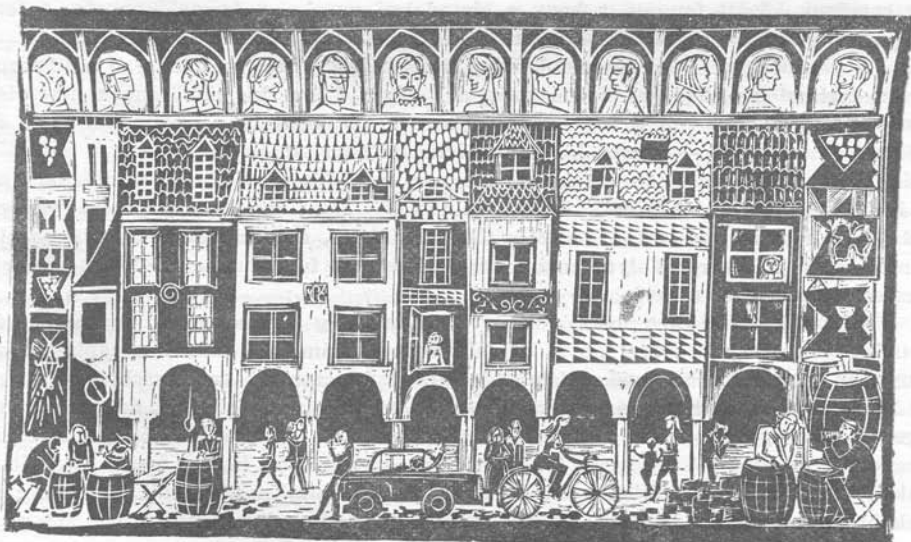
A jövőkutatás egyik szakértője, Eric Trist a legfontosabb kutatási területeknek a következőket tartja: közegészségügy, mezőgazdaság, természeti források; munkaerőforrások; család és háztartás; közösségek és tájegységek; jog és társadalom; technológia és ipar; fejlődő országok és fejlett országok (*Les institutions de recherche sociale: types, structure, envergure. Revue Internationale des Sciences Sociales*, 1970. 2).

Íme, néhány példa azokról a problémákról, amelyek különösen fontosak lehetnek a nemzetközi politikai előrejelzés szempontjából: a háború és a béke kérdése; a nukleáris fegyverkezés szabályozása; a világűr kutatás programjainak perspektívája; a közel-keleti és az indokínai háború; az 1968-as párizsi diákmegmozdulások okai; az amerikai társadalom belső válsága; a dél-amerikai változások; az afrikai nemzeti államok kialakulásának folyamata; az új nagy gazdasági koncentrációk; az ifjúság nyugtalansága; az ideológiák válságai és virágzása.

A hivatalos politikai „előrelátás” melléfogásait épp elég esemény bizonyította az elmúlt évtizedekben. Az angol és francia demokrácia a „be nem avatkozás” politikájával akarta megakadályozni a fasizmus erősödését 1936–38-ban, s lényegében elősegítette a fasizmus győzelmét Spanyolországban. Münchenben a békét kívánták megmenteni, valójában azonban elősegítették a második világháború kirobbantását. A „Pax Americana” megvalósítása lángba borította Ázsia egy részét. A Nixon–Kissinger-féle „tudományos” külpolitika nemegyszer külső és belső katasztrófával fenyegetett.

Mindez azt bizonyítja, hogy a politikai előrejelzés tudománya ez ideig eredménytelen.

Jordáky Lajos

Florián A. Milán: Útiélmények